

Ѓоко ЃОРЃЕВСКИ

Православен богословски факултет „Св. Климент Охридски“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј во Скопје

CLEMENTIA VO PROVERBIUM HA VULGATA

Употребата и значењето на *clementia* во латинскиот јазик

Терминот *clementia* во латинскиот превод *Vulgata* најчесто е употребуван во книгата *Proverbiium* (Соломонови изреки), иако таму се појавува само четирипати. Оваа книга е композиција од неколку збирки; иако има различни мислења за внатрешната поделба, како втор дел од книгата во сите предлози се појавува текстот од таканаречената „Втора збирка“ (10,1–22,16), за чија делимитација постои општа согласност¹. Во оваа збирка *clementia* е употребен трипати (на почетокот, во средината и на крајот од збирката) и само уште еднаш на крајот од книгата.

Но, пред да се продолжи со прегледот на употребата на *clementia* во книгата Соломонови изреки, во насока на појаснување и на текстовите, но и подоткривање на причините зошто преведувачот го избрал токму тој термин за тие неколку библиски стихови, се чини потребно да се даде краток осврт врз етимологијата и значењето на зборот.

Модерните јазици, кои го содржат терминот *clementia* во различни форми, начесто го употребуваат во поврзаност со акт од судскиот систем, при што извршителен член на една влада укажува милост кон осудено лице. Но, може да се најдат и следниве дефиниции, дека се работи општо за „акт на покажување милост или љубезност кон непријател или

---

¹ Ѓоко Ѓорѓевски, *Прилог кон иџроучувањеиџо на Соломоновиџа збирка од книџаиџа Соломонови изреки (10,1-22,16)*, Скопје 2007, 5-6.

навредувач“, или „одлука да не се казни некој сурово, посебно ако е на позиција на власт“, па и како ознака за метеоролошка состојба на меко време².

Но, во старо време, *clementia* е присутна уште во римскиот културен систем како *clementia populi Romani*, „une vertu revendiquée par tous“. На ниво на историска важност е потребно да се истакне почетната еволуција и врската со римскиот народ преку спомнатиот израз, според која Римјаните како победници во војна не се изживувале врз победените, освен во посебни околности, кога тие, поради сторени злодела заслужиле да бидат предмет на најжестока освета, но сепак им покажувале милост и биле поштедени. Врз основа на вакви претходни концептуални идеолошки принципи подоцна се појавува *clementia* меѓу зборовите од редот на римската политичка дебата. Така и се објаснува појавувањето на персонализацијата на концептот *clementia* на политичката сцена, а преминот од смислата на *clementia populi Romani* кон онаа индивидуална се смета за значаен еволутивен стадиум³. Првата, макар парцијална руптура започнува со Скипион Африканецот кон крајот од 3 век пр. Хр.; персонализацијата на неговата *clementia* би била израз на неговото дејствување како император, кој од една страна, се јавува како почитувач на наследената римска етика, но од друга, се стреми за стекнување на индивидуална согласност⁴. Сепак, процесот на персонализација е сè уште во еволуција меѓу III и II век, што е потврдено во 167 пр. Хр, во контекст на македонската војна против Персеј, кога Марко Порциј Катон се произнел со говор во Сенатот. Тогаш *clementia* е претставена како наследник на *mansuetudo maiorum* (Gell. 6.3.52), поставувајќи ја повторно во рамите на традиционалната заедничка доблест

---

² Guillaume Flamerie De Lachapelle, 'Clementia'. *Recherches sur la notion de clémence à Rome, du début du Ier siècle a.C. à la mort d'Auguste* (Scripta Antiqua 33), Bordeaux, Ausonius Éditions 2011, 13-14. A. Borgo, *Clementia: studio di un campo semantico*, «Vichiana» XIV,1985, 25-73.

³ Guillaume Flamerie De Lachapelle, 'Clementia', 22-25.

⁴ Georgios Vassiliades, "Scipion l'Africain chez Tite-Live: La relation exemplaire d'un chef avec la foule", *Camenuiae*13 (2015) 17. Guillaume Flamerie De Lachapelle, 'Clementia', 30.

која го одликува римскиот народ, етнички супериорен над кој било друг туѓински народ. Во првиот век, токму во средината на „римската револуција“, *clementia* станува клучен принцип за легитимирање власт од чисто индивидуален тип⁵.

Меѓу 55 и 56 год. пр. Хр., околу една година после искачувањето на Нерон на тронот, Сенека подготвува вистински политички манифест, насловен *De Clementia*⁶. Верен на стоицизмот, тој тврди дека космичкиот ред е раководен од логосот и дека монархиската форма е најидеална во тој поглед. Проблемот со кој сепак се соочува светот е оној на коректно извршување на власта од страна на владетелот. При еден монархистички режим (каде отсутствува секој вид контрола) потребна е правилна насоченост на совеста на императорот и избегнување на употреба на власта со тиранија. Со неа се забработува наклонетоста на поданиците, а тоа значи политичка стабилност и сигурност. Но, очигледно е дека императорот не се раѓа со вродена наученост и затоа е потребно некој да го подучи да раководи со уметноста на *clementia*, а тоа е – философот. Така Сенека ја легитимира својата позиција на едукатор и перфекционатор на совеста на владетелот: философијата е инспиратор и гарант на коректно раководење со земјата⁷. Според Сенека, *clementia* – „помилувањето е воздржаност на душата во моќта на казнување, или, пак, помилување од страна на супериорен кон инфериорен при одредувањето казна. Побезбедно е да се предложат повеќе дефиниции, за да не се случи едната дефиниција да не биде доволна да ја објасни работата, и, така да се каже, да биде осудена по вина на формата. Затоа, може да се дефинира и како инклинација на душата кон благост при определувањето казна. Игнорантите сметаат дека спротивна на милоста е строгоста; но ниту една доблест

⁵ Guillaume Flamerie De Lachapelle, 'Clementia', 46.

⁶ D. Campanile, "Seneca, Nerone e il De clementia", *AFLM*, XXIV, 1991, 513-528 ; Mireille Armisen-Marchetti, "Les ambiguïtés du personnage de Néron dans le *De clementia* de Sénèque", *Vita Latina* 174 (2006) 92-103.

⁷ T. Adam, *Clementia principis: Der Einfluß hellenistischer Fürstenspiegel auf den Versuch einer rechtlichen Fundierung des Principats durch Seneca*, Stuttgart 1970, 76-81. K. Weidauer, *Der Principat in Senecas Schrift De clementia*, Diss. Marburg 1950; M. Bellincioni, *Potere ed etica in Seneca. Clementia e voluntas amica*, Brescia 1984.

не е спротивна на друга доблест. Па, што е тогаш тоа што е спротивно на милоста? Тоа е суровоста, што не е друго, туку жестокоста на душата при определувањето казна“.

Највисоката доблест, *clementia*, според Сенека, не коинцидира со *miseriordia* (кај него ἐπιεικεία се јавува целосно асимилирана од *clementia* на владетелот). Првото е однесување според разумот, а второто е одлика на слабите. *Miseriordia* е слабост типична за старците и жените, кои, допрени од солзите и на најголемите криминалци, подготвени се да ги отворат портите на затворите. Инаку, *clementia* на владетелот е противположна на *crudelitas*, не на *severitas*⁸.

Во 49 година, во моментот кога раскинува со римската влада, Цезар се поставува во состојба на јавен непријател. Тогаш распространува послание во кое се изјаснува со став дека, доколку излезе победник, ќе се откаже од осветата и ќе искаже милост во насока на народно помирување. Тоа е славната *clementia Caesaris*, вистинска политичка програма која Цезар скруполозно ја почитува, та никој да не може да му замери дека не го одржал ветувањето⁹. Цицерон, пак, го воспева со говор. Тој може да се смета и за најдобар интерпретатор за тоа што се подразбира под системот на вредности кои Римјаните ги сметале за *clementia*. Во својот говор *Pro Marcello*, изговорен во сенатот за да му се заблагодари на Цезар, Цицерон нему му ја припишува оваа доблест: затоа што, ако е вистина дека славата на Цезар се темели, како и на останатите водачи, врз воената дарба, тој е единствениот кој, меѓу сите победници, се издвојувал по својата добрина на душата, толку благороден, што не е доволно да се споредува со великите луѓе, туку е дури сличен на божество (*haec qui faciat, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum deo iudico*) затоа што тој се однесува како *clementer* (со *clementia*), *mansuete* (со кротост), *iuste* (со правда), *moderate* (со умереност), *sapienter* (со мудрост) во

---

⁸ M. Ducos, *La réflexion sur le droit pénal dans l'oeuvre de Sénèque*, «Helmantica» XLIV, 1993, 443-456.

⁹ Guillaume Flamerie De Lachapelle, 'Clementia', 72. I. Lana, *I principi del buon governo secondo Cicerone e Seneca*, Torino 1981.

(LA)

“...animum vincere, iracundiam cohibere, victo temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute praestantem non modo extollere iacentem, sed etiam amplificare eius pristinam dignitatem...”¹⁰

(МКД)

„...победата на незадоволството, задржувањето на гневот, умереноста во победата, не само што подигнува достоин противник, исклучителен по доблеста и дарбата, но и го зголемува своето античко благородништво...”

Инаку, *Clementia* била римска божица која станува дел од јавната религија по убиството на Цезар, кој ја применувал оваа добродетел, која, пак, според Цицерон, била и една од причините за неговата смрт. *Clementia*, по воените способности и законите, ќе продолжи да се смета за лична доблест на императорот, слична на онаа на Јупитер, кој раководи со универзумот¹¹.

Во 2 век, концептот на *clementia* ќе има тенденција, и во терминологијата, да го преклопи концептот на правдата.

Осврт врз употребата на *clementia* во книгата Соломонови изреки, како и во останатиот дел од Стариот завет

Како што беше спомнато, *clementia* во Светото писмо најчесто се спомнува во книгата Соломонови изреки. Во ниту една библиска книга не се спомнува повеќе од двапати, а таму дури – четирипати! Впрочем, не именката, туку коренот се појавува вкупно 15 пати, од кои 13 во Стариот и 2 пати во Новиот завет. Во новозавените појавувања, во Дела апостолски е превод на ἐπιεικεία (24,4), додека во Посланието до Филипијаните се работи за личност – Климент (4,3).

---

¹⁰ Ciceronis, Pro Marcello, 8, <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/marc.shtml>.

¹¹ M. Treu, “Zur ‘Clementia Caesaris’”, *M.H.* 5 (1948), 197-217; E. Meyer, *Caesars Monarchie und das Principat des Pompejus*, Berlin 1922, 514-515.

1. *Clementia* и царското владеење

Очигледно е дека вдохновениот преведувач на Вулгата, и покрај поширокото значење на терминот, главно *clementia* ја поврзува со владетелот и владеењето. Од четирите преземања на терминот во Изреки Соломонови (11,19; 16,15; 20,28; 31,26), двете централни појави во книгата (16,15 и 20,28) се однесуваат на царот:

*Изреки 16,15: In hilaritate vultus regis vita et *clementia* eius quasi imber serotinus (Vulgata);

bəʔôr-rəpê-méleḵ ḥayyîm ûrəšônô
kəʿāb malqôš (BH);

ἐν φωτὶ ζωῆς υἱὸς βασιλέως οἱ δὲ προσδεκτοὶ
αὐτῷ ὥσπερ νέφος ὄψιμον (LXX);

Ведрината на лицето на царот – живот и милоста негова како пролетен дожд.

Во овој стих во преводот Вулгата со *clementia* е преведен еврејскиот термин rašôn, додека може да се забележи дека во преводот на Седумдесетмината (LXX) се говори за προσδεκτος (προσδεκτοι) – благоволение. Познато е дека rāsôn во еврејскиот јазик може да значи „милост“, „благопријатност“, но и „љубезност“, „добронамерност“.

Во стихот се споредува царевата милост со дождот, којшто, пак, во Библијата најчесто е виден како знак на Божјата грижа и благоволение (5 Мојс 11,14; Јов 29,23; Ос 6,3). Првиот дожд, есенскиот (yôreh, Ер 3,3; Зах 10,1; Јов 29,23), и последниот, пролетниот (malqôš Ос 6,3; 5 Мојс 11,14; Ер 5,24; Јоил 2,23; Пса 83, 6[7], што потекнува од еврејското lqš), се врнежи кои паѓаат во два периода на транзиција, означувајќи ги почетокот и крајот на зимскиот врнежлив период. Првиот обилен дожд во Палестина доаѓа обично меѓу половината на

октомври и почетокот на ноември, додека последниот голем дожд го има некаде на половината од месец април¹².

Значењето на изразот *ûrəṣônô kə'āb malqôš* се извлекува од фактот дека, за едно земјоделско општество, не е важно само да се има дожд, туку да падне кога тоа навистина е потребно. Така, пророкот Еремија вели: „Да се плашине од нашиот Господ Бог, Кој ни дава навреме дожд, ран и доцен, ги пази за нас седмиците, одредени за жетва” (5,24)¹³. Облакот¹⁴ бил еден вид симбол на благослов, затоа што ги навестува дождовите, големиот небесен дар што ја оплодува работата на луѓето и страдањето на земјата, неопходен за добра берба¹⁵.

Lelièvre се прашува, дали сторените добра од царевите во тие времиња биле толку ретки, но и добредојдени, како последниот дожд во последен момент¹⁶?

Следното појавување на *clementia* директно се поврзува со начинот на владеењето на царот.

---

¹² Сп. Ѓоко Ѓорѓевски, *Прилоџ кон иџроучувањеиџо на Соломоновиџа збирка од книџаиџа Соломонови изреки (10,1-22,16)*, 182. F.S. Frick, “Rain”, *Anchor Bible Dictionary* V, 612. Овие два вида дожд често се спомнуваат во Стариот завет заради нивната значајна улога во земјоделството: првите води ја подготвуваат земјата за сеидба на крајот од сушниот период, а последните дождови го помагаат зреењето на полското класје. Важноста тие да паднат кога им е време има теолошко толкување и тоа е сфатено како награда од Господа за верноста во сојузот на Избраниот народ (сп. 5 Мојс 11,14).

¹³ Сп. F.S.Frick, “Rain”, 612.

¹⁴ Кога е само еден, облакот се нарекува *'āb*, додека за повеќе облаци заедно се вели *'ānān*; сп. E. Jenni, *'āb, Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, I, 316-317. За различните видови облаци, види R.B.Y. Scott, “Metereological Phenomena”, 11-25; Ph. Reymond, *L'eau, sa vie, et sa signification dans l'AT*, VTS vi, Leiden 1958, 11-18.29-31.45-41.

¹⁵ Сп. C.H. Toy, *The Book of Proverbs. A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Proverbs*, ICC, Edinburg 1899, 326; L. Alonso Schökel – L. Vilchez Lindez, *Proverbi, Commenti biblici*, Roma 1988, 411.

¹⁶ Сп. A. Lelièvre – A. Maillot., *Commentaire des Proverbes. I: Chapitres 10–19*, LD 1, Paris 1993,220.

* Изреки 20,28: Misericordia et veritas custodiunt regem et roboratur clementia thronus eius (Vulgata)

ḥesed̄ weʾemet̄ yiṣṣərû-mélek̄ wəsāʿad̄
baḥesed̄ kisʾô (BH)

ἐλεημοσύνη καὶ ἀλήθεια φυλακὴ βασιλεῖ
καὶ περικυκλώσουσιν ἐν δικαιοσύνῃ τὸν
θρόνον αὐτοῦ (LXX)

Милосрдieto и вистината го пазат царот
и во милоста е поставен неговиот трон.

Во овој стих, латинскиот термин *clementia* е употребен за превод на еврејскиот збор *ḥesed̄*, за којшто постојат огромни дебати околу неговото значење¹⁷; овде е преведен со

---

¹⁷ Дискусијата ја започнува N. Glueck (*Das Wort ḥesed̄, im alt. Sprachgebrauche als menschliche und göttliche gemeinschaftsgemässe Verhaltensweise*, BZAW 47, 1927, 71), според кого *ḥesed̄* не значи добрина, спонтана и во основа немотивирана добродетелност, туку перманентно однесување кое потекнува од една релација која содржи права и должности: сопруг – сопруга, родители – синови, господар – потчинети (види H.J. Stoebe, *DTATI*, *ḥesed̄*, 523). Значи, ако се однесува на односите меѓу луѓето, *ḥesed̄* неопходно би имал врска со заедницата (H-J. Zobel, *ḥesed̄*, *TWAT* III, 56-57), а ако се однесува на Бога, се работи за реализација на ветувањата дадени при Сојузот. Ваквото разбирање има направено значајно влијание кај останатите библисти (сп. H.J. Stoebe, *ḥesed̄*, 523; H-J. Zobel, *ḥesed̄*, 53; H. Ringgren, – W. Zimmerli, *Sprüche/Prediger*, ATD 16/1, Göttingen 1962, 68), но и со ова останува недоречено што се побарува за да се реализира *ḥesed̄*, или, пак, каква е неговата природа (H.J. Stoebe, *ḥesed̄*, 524). Кога се однесува на човекот, *ḥesed̄* содржи три основни елементи: тој е активен, социјален и долготраен. Како што со право набљудува Jepsen, *ḥesed̄* секогаш ја означува не само човековата настроеност, но и дејствувањето коешто од неа произлегува, човековата диспозиција да помогне, добра волја која се преточува во добри дела (A. Jepsen, “Gnade und Barmherzigkeit im Alten Testament”, *KD* 7 (1961) 269). Се работи за акт што го запазува и го унапредува животот, интервенција во прилог на оној кој е во неволја, демонстрација на пријателство и побожност. А *ḥesed̄* никогаш не е нешто пресметано, но означува широкоградост, човечко држење кое е подготвено на одрекувања за да му послужи на другиот (H.J. Stoebe, *Gottes hingebende Güte und Treue*, 67;

„милост“, која не ја исклучува „добрината“, додека вториот термин *’emet* е преведен со „вистина“¹⁸. Потребно е да е забележи дека овие два термина се појавуваат заедно како *hesed we’emet* и на други места во Стариот завет¹⁹. Многумина се прашуваат, дали не е многу веројатно дека оваа конструкција може секогаш да биде преведена како форма на ендијада со „трајна добронамерност“²⁰? Па така, *hesed* и *’emet* честопати е видена како формула, каде што на милоста и верноста им се додава аспектот на инваријабилноста на траењето (сп. Ис.Н. 2,14; 2 Цар 15,20; Изреки 3,3; 14,22; 16,6; 20,28 итн.)²¹.

Интересен е фактот дека, додека еврејскиот текст говори за *hesed*, латинскиот за *clementia*, грчкиот превод говори за „правда“ (*δικαιοσύνη*)!

Пред да се продолжи со прегледот на останатите две појавувања на *clementia* во книгата Изреки Соломонови, пожелно е да се види како во сличен контекст терминот е упо-

---

ID, „Die Bedeutung des Wortes *hesed*“, 248). Ова значи дека „секогаш е поврзан, на некој начин, со животот на другиот, и дека од примателот на таквиот *hesed* се очекува иста поставеност“ (H.J. Stoebe, *hesed*, 529-530). Не е можно со еден збор точно да се опише семантичкото поле на *hesed*, кое се појавува и во профана употреба. Не е само „милост, милостивост“, „љубов“, ниту пак „милосрдие“, коешто често се предлага, туку е нешто што е опитно, што се јавува во конкретни ситуации, коешто ја надминува самата манифестација и содржи реферимент на самиот делател. Во оваа смисла, концептот ѝ се приближува на „добрината“ (H.J. Stoebe, *hesed*, 526-529; H-J. Zobel, *hesed*, 57-58).

¹⁸ Терминот *’emet*, што потекнува од коренот *’mn*, „да се биде стабилен, сигурен, доверлив“, го развил примарното значење на „сигурност“, „долготрајност“ (на пр. Иса 16,5), и многу почесто се преведува со „верност“ и „вистина“ (H. Wildberger, *’mn*, *DTATI*, 156-157.176.)

¹⁹ Сп. H.J. Stoebe, *hesed*, 522. Изразот се појавува во 1 Мојс 24,27.49; 32,11; 47,29; 2 Мојс 34,6; GS 2,14; 4 Цар 2,6; 15,20; Пса 25,10; 40,11.12; 57,4; 61,8; 85,11; 86,15; 89,15; 115,1; 138,2; Изреки 3,3; 14,22; 16,6; 20,28. Двага термина се среќаваат и како полабаво соединти (Ос 4,1; Мих 7,20; Пса 26,3; 57,11; 69,14; 108,5; 117,2) и можат да имаат дури и различно потекло (3 Цар 3,6; Иса 16,5).

²⁰ Така HAL 66b.274b.323a.

²¹ Ѓоко Ѓорѓевски, *Прилог кон иџроучувањето на Соломоновиџа збирка од книџаџа Соломонови изреки (10,1-22,16)*, 162-164.

требен во однос на царот и царувањето, и во сите останатите места од Стариот завет.

Во 3 книга Царства 20,31 царевите се опишани како *clementes*: „Сме слушнале дека царевите од Израил се милостиви цареви“ му велат слугите на Венедад, кој е во бегство пред израилскиот цар Ахав. Во книгата Летописи терминот е употребен во контекст на совет за добро владеење. Старешините го советуваат Соломоновиот син Ровоам со зборовите: „Ако бидеш добар кон овој народ и му угодиш, ако му говориш благи зборови (*verbis clementibus*), тој ќе ти служи во сите дни“ (2Лет 10,7).

Интересно е да се забележи специфичната употреба на лексемата *clementia* во два стиха од книгата Естир, каде овој збор експлицитно го има значењето на *џомилување, одлука (на владејателот)* за *џошџеда на нечиј живоџ*. И овој додаток се појавува само во Вулгата!

Естир 4,11:

Omnes servi regis et cunctae quae sub ditione eius sunt norunt provinciae quod sive vir sive mulier invocatus interius atrium regis intraverit absque ulla cunctatione statim interficiatur nisi forte rex auream virgam ad eum tetenderit *pro signo clementiae* atque ita possit vivere ego igitur quomodo ad regem intrare potero quae triginta iam diebus non sum vocata ad eum (Vulgata);

Сите слуги кај царот и народите во царските области знаат дека секој, било тоа маж или жена, кој ќе влезе кај царот од внатрешниот двор, а да не е повикан, го очекува една пресуда – смрт: само оној, кон кого царот ќе го пружи својот жезол (и овде *Vulgata* додава: *pro signo clementiae* – во знак на милост), останува жив.

Естир 8,4:

At ille ex more sceptrum aureum protendit manu quo signum clementiae monstrabatur illaque consurgens stetit ante eum (Vulgata);

Царот го испружи кон Естира златниот жезол (Вулгата додава: *quo signum clementiae monstrabatur* – покажувајќи знак на милост) и Естира стана и застана пред лицето на царот.

Вториот пример од книгата Естир е уште поиндикативен, затоа што таму се вели дека „царот го испружи златниот жезол со раката“, што е дел од формата на обичајот со којшто официјално се покажувал знакот на милоста, односно на помилувањето и поштедувањето на нечиј живот.

Во книгата Рут (2,2) *clementia* е превод на *ḥēn*, еврејски збор што го има значењето на „милост“, „благоволение“, со конотација на „милостина“, што укажува на посебна милост која овозможува или продолжува нечиј живот.

При описот на освојувањето на Ветената земја, писателот на книгата Исус Навин за непријателите на Избраниот народ вели: „Зашто од Господ беше тоа, тие да го ожесточат срцето свое и да започнат борба против Израил за да бидат фрлени во проклетство и за нив да нема милост (et non mererentur ullam *clementiam*)“ (11,20).

Во Мојсеевото петокнижие двапати се појавува формата *clementer* (1 Мојс 43,27 и 45,4), и тоа секогаш кога Јосиф им се обраќа со милост на своите браќа, што очигледно е додавка на преведувачот, имајќи предвид дека терминот изостапува и во еврејскиот и во грчкиот текст.

Последното појавување надвор од Соломонови изреки се наоѓа во книгата Судии Израилеви, како дел од благодарствената песна на Девора:

Судии 5,11: Ubi conlisi sunt currus et hostium est suffocatus exercitus ibi narrentur iustitiae Domini et *clementia* in fortes Israhel tunc descendit populus Domini ad portas et obtinuit principatum

Miqqôl məḥaṣṣəṣîm bēn mašʾabbîm šām yəṭannû ṣîdqôṭ yhwḥ ṣîdqôṭ pirzōnô bəyisrāʾēl ʾāz yārdû laššəʿārîm ʿam-yhwḥ (BH)

διηγείσθε ἀπὸ φωνῆς ἀνακρουομένων ἀνὰ μέσον ὑδρευομένων ἐκεῖ δώσουσιν δικαιοσύνας κυρίῳ δικαιοσύνας αὐξήσον ἐν Ἰσραὴλ τότε κατέβη εἰς τὰς πόλεις λαὸς κυρίου (LXX)

Гласовите на оние што плескаат, таму нека покажат правда, Господи, зацари ја правдата на Израил.

Двете појавувања на ṣ^odāqā^h („правда“) во еврејскиот текст, LXX скруполозно ги преведува со δικαιοσύνη, но Вулгата си дозволува да преведе со „правда“ и „милост“ (*iustitiae Domini et clementia*).

2. *Clementia* и правдата

Ваквото разбирање на *clementia*, кога во своето значење се изедначува со „правдата“, нè поврзува, пак, со првото појавување на терминот во латинскиот превод во Соломонови изреки 11,19, каде, исто така, правдата е заменета со *clementia*! Повторно во еврејскиот текст имаме ṣ^odāqā^h („правда“), LXX преведува со δικαιοσύνη, додека Вулгата се одлучува за *clementia*!

* Изреки 11,19: *Clementia* praeparat vitam et sectatio malorum mortem (Vulgata);

kēn-ṣəḏāqā^h ləḥayyîm ûməraddēp rā^cā^h
lēmôṭô (BH);

υἱὸς δίκαιος γεννᾶται εἰς ζώην (LXX);

Милоста подготвува за живот, но сле-
дењето на злото за
смрт.

Интересен е фактот дека во првите две појавувања на *clementia* во Изреки, терминот секогаш е поврзан со „животот“ (ḥayyîm)! Потоа, иако во текстот од овој стих не се спомнува „царот“ (како во другите два претходно наведени примера од Соломонови изреки), сепак, останува прашањето, дали овде текстот е неутрален и дали овде *clementia* навистина останува сосема неповрзана со царевата милост? Само неколку стихови претходно, во Изреки 11,14, се вели: „каде што нема водство, народот пропаѓа, а при многу советници, живее во благосостојба“. Тука „царот“ експлицитно не се споменува, но се чини дека и овде не недостасува, сосема, конотацијата на владеење, која се јавува во непосреден контекст на *clementia* во 11,19.

2. *Clementia* и жената

Последното појавување на *clementia* пред самиот крај на книгата (Изреки 31,26), не се однесува ниту на царот, ниту на праведниот, туку – на жената! Во описот како треба да изгледа добродетелната жена, таму се вели:

* Изреки 31,26: phe os suum aperuit sapientiae et lex clementiae in lingua eius (Vulgata);

pīhā pāṭhā^h bəḥokmā^h wəṭōrat-ḥésed ʿal-ləšōnāh (BH);

στόμα αὐτῆς διήνοιξεν προσεχόντως καὶ ἐννόμως καὶ τάξιν ἐστείλατο τῇ γλώσση αὐτῆς (LXX);

Ја отвора својата уста со мудрост и законот на милоста е на нејзиниот јазик.

Се чини за потребно да се истакне дека синтагмата *lex clementiae* е невообичаена за латинскиот јазик, а нејзината артифициелност веројатно произлегува од тоа што таа е создадена за да послужи како преводен еквивалент за дадениот оригинал.

Како да се разбере последното појавување на *clementia* во книгата Соломонови изреки? Дали ова значи дека, покрај сите царски милости кои поштедуваат од смрт и овозможуваат живот (имајќи предвид дека сега жената е онаа на која ѝ се припишува овој прерогатив како доблест), добродетелната жена одржува во живот, а спротивно, од недобродетелната следи погибел? Но, да не изумиме дека и овде не недостасува сосема царската врска. Имено, крајот од книгата Соломонови изреки содржи зборови кои индиректно се изговорени од жена, но се упатени – на царот, кој потоа ја пренесува мајчината мудрост! Па така, последната глава започнува со: „зборовите на Лемуел, со кои го поучила неговата мајка“ (31,1).

Очигледно е дека и старозаветните жени биле мудри жени, па врз основа на сопственото искуство знаеле колку сурова може да биде судбината на еден човек, посебно ако е цар, доколку покрај себе има недобродетелна, безмислосна и зла жена. Оттаму е разбирлива сериозната грижа на царицата за сопствениот син, која очекува токму милоста да ја краси идната царска снаа.

Како заклучок, да се потсетиме на зборовите на Пауло Коелјо, кој беше рекол: „Секој човек добива две својства: моќ и дарба. Моќта ја тера личноста да се стреми кон својата судбина; дарбата ја поттикнува да го споделува доброто во себе со другите. Мора да знае кога да применува моќ, а кога милост и сочувство“.

BIBLIOGRAPHY

- Adam, T., *Clementia principis: Der Einfluß hellenistischer Fürstenspiegel auf den Versuch einer rechtlichen Fundierung des Principats durch Seneca*, Stuttgart 1970.
- Alonso Schökel, L., – Vilchez Lindez, L., *Proverbi*, Commenti biblici, Roma 1988.
- Armisen-Marchetti, Mireille, “Les ambiguïtés du personnage de Néron dans le *De clementia* de Sénèque”, *Vita Latina* 174 (2006) 92-103.
- Bellincioni, M., *Potere ed etica in Seneca. Clementia e voluntas amica*, Brescia 1984.
- Borgo, A., *Clementia: studio di un campo semantico*, «Vichiana» XIV,1985, 25-73.
- Campanile, D., “Seneca, Nerone e il *De clementia*”, *AFLM*, XXIV, 1991, 513-528
- Ciceronis, *Pro Marcello*, <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/marc.shtml>.
- De Lachapelle, Guillaume Flamerie, ‘*Clementia*’. *Recherches sur la notion de clémence à Rome, du début du I er siècle a.C. à la mort d’Auguste* (Scripta Antiqua 33), Bordeaux, Ausonius Éditions 2011.
- Ducos, M., *La réflexion sur le droit pénal dans l’oeuvre de Sénèque*, «Helmantica» XLIV, 1993, 443-456.
- Frick, F.S., “Rain”, *Anchor Bible Dictionary* V,612.
- Glueck, N., *Das Wort hesed, im alt. Sprachgebrauche als menschliche und göttliche gemeinschaftsgemässe Verhaltensweise*, BZAW 47, 1927
- Jepsen, A., “Gnade und Barmherzigkeit im Alten Testament”, *KD* 7 (1961) 261-271.
- Lana, I., *I principi del buon governo secondo Cicerone e Seneca*, Torino 1981.
- Lelièvre, A. – Maillot, A., *Commentaire des Proverbes. I: Chapitres 10–19*, LD 1, Paris 1993, 220.
- Meyer, E., *Caesars Monarchie und das Principat des Pompejus*, Berlin 1922.
- Ringgren, H. – Zimmerli, W., *Sprüche/Prediger*, ATD 16/1, Göttingen 1962
- Stoebe, H.J., *Gottes hingebende Güte und Treue, Bedeutung und Geschichte des Begriffshesed*, Münster 1950.

- „Die Bedeutung des Wortes *hesed* im AT», *VT* 2 (1952) 244-254.
DTATI, *hesed*, 520-539.
- Toy, C.H., *The Book of Proverbs. A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Proverbs*, ICC, Edinburg 1899.
- Treu, M., “Zur ‘*Clementia Caesaris*’”, *M.H.* 5 (1948), 197-217;
- Vassiliades, Georgios, “Scipion l’Africain chez Tite-Live: La relation exemplaire d’un chef avec la foule”, *Camenulae* 13 (2015) 1-19.
- Weidauer, K., *Der Principat in Senecas Schrift De clementia*, Diss. Marburg 1950.
- Wildberger, H., *’mn*, *DTATI*, 155-183.
- Zobel, H-J., *Hesed*, *TWAT* III, 48-71.
- Ѓорѓевски, Ѓоко, *Прилоџ кон иџроучувањетио на Соломоноватиа збирка од книџатиа Соломонови изреки (10,1-22,16)*, Скопје 2007.

Gjoko GJORGJEVSKI
 Faculty of Orthodox Theology
 Ss. Cyril and Methodius University of Skopje

CLEMENTIA BO PROVERBIUM HA VULGATA

The term *clementia* in the Latin translation *Vulgata* is most often used in *Proverbium* (the Book of Proverbs), although it appears only four times there. This book is a composition of several units; different opinions about the internal division are proposed, but there is a general agreement for the delimitation of the second part of the book (the so-called “Second Collection”, 10,1-22,16). Here *clementia* is used three times (at the beginning, in the middle and at the end) and only once at the end of the book. The focus of the theme is set on the different Hebrew terminology for *clementia* used by the translator of *Vulgata*.